

Морфологични особености на съществителните имена в езика на Матей Преображенски (Върху материал от сборника МОЛѢБНЫ КАНОНЫ)

Иво Братанов

Morphological peculiarities of the book МОЛѢБНЫ КАНОНЫ of Mathey Preobrazhenskiy. In the report the peculiarities to the nouns used in the book МОЛѢБНЫ КАНОНЫ, published by Mathey Preobrazhenskiy in 1867, are heard. It's about researching of the language of this Renaissance literary person.

Key words: Mathey Preobrazhenskiy, book МОЛѢБНЫ КАНОНЫ of Mathey Preobrazhenskiy, morphological peculiarities, nouns.

ВЪВЕДЕНИЕ

Матей Преображенски¹ е виден български народен будител от третата четвърт на XIX в. и популярен книжовник, който е публикувал 6 книги (сведения за книжовната му дейност вж. в [1, с. 28 – 29]). Неговата първа печатна книга е сборникът МОЛѢБНЫ КАНОНЫ (по-долу този сборник ще бъде означаван със заглавието си или със съкращението МК)².

В предложения доклад ще разгледам морфологичните особености на съществителните имена, употребени в българската част на сборника МОЛѢБНЫ КАНОНЫ. Подредбата на разглеждания материал съобразявам с [5, с. 23 – 44; 6, с. 132 – 149], за да се постигне съпоставимост.

ИЗЛОЖЕНИЕ

1. **Род на съществителните имена.** Съществителните имена, засвидетелствани в разглежданата книга, принадлежат към един от трите граматични рода – мъжки, женски или среден. Съществителните имена от мъжки род завършват на съгласна (например *зѣбѣоль* на титулната страница; *нѣдѣгъ* на с. III; *зѣбѣ* на с. IV; *припѣвъз* на с. IV) или на гласна (например *слѣгж тж* на с. 43, 44; *Владдыка* на с. 47); съществителните имена от женски род завършват на гласна (например *нѣжда* на с. V; *вѣра* на с. 39; *работѣ* на с. 46; *вола* на с. 47; *гемѣа* на с. 43) или на съгласна (например *болѣсть* на с. III, IV, 40; *любовь* на с. 46; *вещь* на с. 46; *благость* на с. 47; *милость* на с. 47), а съществителните имена от среден род завършват на гласна (например *ПРѢДИСЛОВІЄ* на с. III; *прѣлюбодѣйство* на с. III; *сребро* на с. IV; *безумство* на с. IV).

При съществителните имена от ж. р., които имат ударение върху окончанието, формата за единствено число понякога представлява старата винителна форма. Това явление, характерно за по-голямата част от българските говори [4, с. 170], е отразено чрез изписването на думата **молба**, вж. много може *тѣхна та молбж* (с. 47) и *нейна та молбж є най прѣата* (с. 47). Съществителното име **овца** обаче, в което ударението също така пада върху окончанието, завършва на **-а**, вж. *цото єдинж овца ако са изгѣви, отъ него ще са иска* (с. III).

Съществителното име *оубійца* (трикратно на с. 42) се употребява като дума от мъжки род³, както се вижда от заместването му с местоимението за 3 л. ед. ч. м. р.: *Како са влзвѣи (оубѣрнѣ) кжмъ оубійца, хвати го, и го би доволно, и го накажа, а той процѣниѣ искаше: а светый мченикъ, процѣниѣ на грѣхове те мѣ даде, и заради него на Бога са помолѣи (с. 43).*

Отглаголните съществителни имена в повечето случаи завършват на -ніе, вж. *утѣшеніе (с. III), страданіе (с. III), намѣрѣніе (с. V), исцѣлѣніе (с. IV), исцѣленіе (с. 40, 45), смѣшеніе (с. 44), посѣщеніе (с. 47), тѣрпеніе то (с. 46)*. В съвсем редки случаи Матей Преображенски използва отглаголни съществителни имена, които са народни по произход, например *блани (с. III; тук крайната гласна е редуцирана)*.

2. Число. Начините, по които се образуват формите за множествено число в МК, в общи линии са същите, както и в съвременния български книжовен език.

Множествено число на едносричните съществителни имена се образува с окончание -ове, вж. например *грѣхове (с. 47), вѣкове (с. 47)*.

Формите за множествено число на многосричните съществителни имена от мъжки и женски род се образуват с окончанието -и (в прав падеж) или -ы (в косвен падеж) вж. *даскали (с. IV), облаатели (с. III), докторы (хекимы)(с. III), апостоли (с. 39), молитвы (с. III, IV), одежды (с. IV), дарбыте (с. 40), сжлзы (с. 43, 47), работы (с. 47)*.

Има и случаи, в които форми за косвен падеж са изписани с окончанието за именителен падеж -и вместо очакваното -ы, вж. *да славимъ заедно сжсъ светыте неговы ангели (с. 47)*. Тези отклонения от възприетия начин на изписване се дължат на печатни грешки или са резултат от действителния изговор на книжовника.

След буквата *к* обаче Матей Преображенски пише и във формите за косвен падеж, а не *ы*, например *погрѣшки (с. IV), по врачки и по льжовны глѣдѣчки (с. V), съ различни мжки (с. 41), на слѣдъ нашите си прищевки трѣгнѣхмы (с. 46)*.

Окончанието -и винаги има правописен вариант *ы* след буквата *ц*, например *человѣцы (с. 45), оубодници (с. 46, 47), оубодници те (с. 46)*. В редки случаи, които се дължат на допуснати печатни грешки, след буквата *ц* се пише *и*, вж. *волшебници (с. III)*.

Съществителните имена от среден род образуват множествено число с окончанието -а, вж. *вжжа (с. 41) и жилища (с. 39)*.

Множествено число от думата **ръка** е **ръце** (вж. членуваната форма *рѣцѣ тѣ* на с. 41), от съществителното име **око** е **очи** (с. 40), а от съществителното име **крак** е **крака** (вж. членуваната форма *крѣка та* на с. 45).

Съществителното име *мощи* е *plurale tantum*, както се показва от съгласуването му с прилагателно име и с глагол в мн. ч., вж. *честнытѣ мѣ мощи са положижа (с. 40)*.

3. **Бройна форма.** Бройната форма при съществителните имена от мъжки род, които завършват в единствено число на съгласен звук, не се употребява последователно в МК, срв. *дѣла дѣскода* (с. 43), *три поклони* (с. 22) и *нѣколко поклони* (с. 46).

4. **Падежни остатъци.** В проучваната книга е отразена една от най-важните особености на новобългарския книжовен език – липсата на склонитбена система при имената. В *МОЛБЕНЫ КАНѦНЫ* са употребени само отделни падежни форми при съществителните имена от мъжки род. Използвани са форми за родителен падеж ед. ч. (вж. въ времѣто на *Дометіана цѣра мѣчитѣла* на с. 39; *благосердїе то на Владыка Хріста Спаситѣла* на с. 47; на *Отца и Сына и светаго Дѣуха* на с. 47), за дателен падеж ед. ч. (вж. *МИНѢ И АНТИПѢ* на титулната страница) и родително-винителни форми (вж. отъ *Хріста Спаситѣла* на с. III; отъ *всемилостиваго Бога са даде на ѹгодника негова светаго мѣченика Мина* на с. V; *свещенномѣченика Антипа* на с. IV; *Хріста* на с. 41). В множествено число е употребена само една форма за родителен падеж (вж. во вѣки вѣковѣ на с. 40). С изключение на дателните форми *МИНѢ И АНТИПѢ*, другите открити падежни форми са устойчиви изрази, често срещани в религиозната книжнина.

5. **Падежни разлики, изразени чрез правописа.** В разглежданата книга Матей Преображенски разграничава прав и косвен падеж при съществителните имена от женски род посредством правописа (това е характерно също така за практиката на Ив. Богоров и за Пловдивската книжовноезикова школа). Думите от ж. р., които в единствено число завършват на -а, във винителен падеж ед. ч. окончават на -ѣ, вж. *вѣрѣ* (с. IV, V, 46), *славкѣ* (с. III), *дѣрѣѣ* (с. IV, 46), *цѣркѣѣ* (с. IV), *мольѣ* (с. V), *нѣждѣ* (с. 46), *кѣмѣ пречистѣ тѣ* и *преблагословеннѣ Неговѣ майкѣ* (с. 47). Открити са обаче и изключения от възприетото правило, например *сѣ вѣра* (с. 40) и *сѣѣ мольѣ* (с. 47). Все пак в МК е налице тенденция формите за прав и за косвен падеж да се разграничават – в 47 случая формата за косвен падеж завършва на -ѣ, а само в 8 случая завършва на -а.

6. **Определителен член.** Съществителните имена от м. р. ед. ч., които завършват на съгласна, се членуват с член -а (в именителен падеж) или с член -атъ (в косвен падеж). Съществителните имена, които в старобългарския език завършват на мека съгласна или на -и, винаги се членуват с член -а. Ето примери: *свещенника*, и отъ *това да ги възбранава* (с. IV); и *свещенника да исчете параклисаѣ мѣ* (с. IV); *потрѣбно е свещенника пакѣ да съвѣтѣва* (с. V); *до като той самѣ не си исповѣда грѣхатѣ* (с. 45); *когда го повлѣче* (с. 45); *когда, престана да го не влаче* (с. 45); *отъ цѣра* (с. 42); *отъ когда* (с. 42); *по крѣла* (с. 43). Понякога гласната -а от членната форма е редуцирана, вж. на *дѣскодаѣтѣ* (с. 43). Открит е и случай, в който членната форма -атъ е изписана -зтѣ, тъй като ударението пада върху гласната от члена, вж. *за крѣкѣтѣ* (двукратно на с. 45). В един случай е употребен и член о, вж. *тропарѣ-о* (с. 7).

В МК има и изключения от възприетото правило за членуване с член -а или -лтъ, вж. ный тька мь издлггмы канона (с. IV), ный тька мь изложихмы канона (с. V), сжъз дїскода (с. 43), отъ свещенника (с. 46). Общо в 6 случая формите за косвен падеж се разграничават от именителните форми посредством членуването (с член -лтъ – 3 случая; с -жтъ – един случай; с -зтъ – два случая), но в 17 случая те се членуват с члена -а.

Съществителното име **слуга** се членува като дума от женски род, вж. слггж тж (с. 44). Членуваните форми на съществителното име **убиец** са ѡбїйцжтъ (с. 42) в прав падеж и ѡбїйца (с. 42) в косвен падеж.

Съществителните имена от женски род се членуват с члена та в прав падеж и с тж – в косвен. Той се пише слято с думата и се прибавя механично към нечленуваната форма, например причината (с. IV), слзчката (с. IV), болъстьта (с. III, IV), милостьта (с. 47), Иконжтж (с. IV), наредьжтж (с. V). В редки случаи членът та се пише полуслято (вж. болъсть-та на с. III), а тж се пише разделно (вж. кжщж тж на с. 42; цънж тж на с. 44; водж тж на с. 44; църквж тж на с. 45).

Съществителните имена от ср. р. ед. ч. се членуват с члена то, който се пише разделно от съществителното име: тьло то (с. 43), милосердіе то (с. 47), царство то (с. 47).

Членът за множествено число **-те** се пише с буквата е или с буквата ъ, вж. ддрьбыте (с. 40), Ідолослзжителите (с. 39), боговете (с. 39), грѣхове те (с. 43), ржцѣ тѣ (с. 41), грѣхове тѣ (двукратно на с. 40), слзжителитѣ (с. 39), Ідолослзжителитѣ (с. 41).

7. Звателна форма. В разглежданата книга са употребени само две звателни форми, като тази особеност е определена от жанра на текста. Звателната форма от съществителното име **светец** е светче (с. 45), а от съществителното име **братя** е братіе (с. 46).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Направеният преглед показва, че морфологичните особености на съществителните имена в МК в общи линии съвпадат с особеностите на тези думи в съвременния български книжовен език. Матей Преображенски разграничава прав от косвен падеж при съществителните имена от м. р. и ж. р., което е характерен белег на Пловдивската книжовноезикова школа; членната морфема за мн. ч. на съществителните имена от м. р. и ж. р. обаче е -те (-тѣ), възприета от Търновската книжовноезикова школа. Така книгата на Матей Преображенски се включва в процеса на разгънато езиково строителство у нас през третата четвърт на XIX в.

БЕЛЕЖКИ

1. Предложеният доклад е част от цялостно изследване, посветено на езика на Матей Преображенски.

2. По-подробни сведения за съдържанието на МК вж. в [2, с. 32] и [3, с. 422]. Досега са проучени графичните особености на тази книга [3, с. 422 – 424] и две от правописните ѝ особености – употребата на буквите ъ и ж [2, с. 32 – 36].

3. В езика на други възрожденски книжовници, например Йоаким Кърчовски, това съществително име има общ род [6, с. 133].

ЛИТЕРАТУРА

[1] Братанов, И., Езикът на Матей Преображенски. – Научни трудове на РУ „Ангел Кънчев”. Т. 45, серия 7.2 – Майски научни четения. Русе, 2006, с. 25 – 30.

[2] Братанов, И., Правописни особености на сборника МОЛЪБНИ КАНОНИ на Матей Преображенски (Употреба на буквите ъ и ж). – Научни трудове на РУ „Ангел Кънчев”. Т. 46, серия 7.3 – Майски научни четения. Русе, 2007, с. 32 – 38.

[3] Братанов, И., Графични особености на сборника МОЛЪБНИ КАНОНИ на Матей Преображенски. – Арnaudов сборник (Доклади и съобщения). Т. V. Русе, Издателство „ЛЕНИ-АН”, 2008, с. 422 – 425.

[4] Мирчев, К., Историческа граматика на българския език. С., ДИ „Наука и изкуство”, 1978, 304 с.

[5] Ничева, К., Езикът на Софрониевия “Неделник” в историята на българския книжовен език. С., Издателство на БАН, 1965, 248 с.

[6] Цойнска, Р., Езикът на Йоаким Кърчовски. С., Издателство на БАН, 1979, 356 с.

За контакти:

Иво Маринов Братанов, СОУ „Христо Ботев” – Русе, E-mail: ibratanov@abv.bg

Докладът е рецензиран.